

УДК 159.922.73(045)

В.С. Штифурак, Л.М. Гринькова, О.Ю. Гринькова, м. Вінниця, Україна
V.S. Shtyfurak, L.M. Hrynkova, O.U. Hrynkova, Vinnitsa, Ukraine
Email: olya231146@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ САМООЦІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація: У статті розкриваються умови формування самооцінки та вплив вікових особливостей на процес формування самооцінки молодших школярів. Узагальнено особливості зв'язку рівня самооцінки із результатами діяльності та проявлення завищеної та заниженої самооцінки учнів початкових класів. Описано роль важливого новоутворення молодшого шкільного віку (розвиток рефлексії) та основні фактори на які потрібно звертати увагу для формування самооцінки учнів. Обґрунтовано психологічні умови корекції неадекватної самооцінки у процесі навчальної діяльності в умовах початкової школи. Доведено ефективність апробованих прийомів психологічного впливу у взаємодії із молодшими школярами, що мають ознаки розбалансованої самооцінки.

Ключові слова: особистість, молодший шкільний вік, навчальна діяльність, самооцінка, корекція, прийоми психологічного впливу, оцінювання, мотивація.

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF ADEQUATE SELF-ESTEEM IN THE JUNIOR SCHOOL AGE

Annotation. The article reveals the conditions of the formation of self-esteem and the influence of age-specific features on the process of self-assessment of junior pupils. The peculiarities of the level of self-esteem with the results of activity and the manifestation of the overpriced and undervalued self-esteem of elementary school students are generalized. The role of an important neoplasm of the junior school age (development of reflection) and the main factors that need to be addressed to form students' self-esteem are described. The psychological conditions of correction of inadequate self-esteem in the process of educational activity in the conditions of elementary school are substantiated. The effectiveness of proven techniques of psychological influence in interaction with junior schoolchildren with signs of unbalanced self-esteem is proved.

Key words: personality, junior school age, educational activity, self-esteem, correction, reception, evaluation, motivation.

Постановка проблеми. Розширення інформаційно-комунікаційного простору, автоматизація, новітні технології стимулюють зміни в освіті, яка має готувати підрастаюче покоління до життя в ще більш динамічному світі. Нова українська школа вважає своїм пріоритетним завданням виховання всебічно розвиненої особистості, здатної до саморозвитку та самореалізації. У Концепції нової української школи, зазначено, що вона «буде працювати на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму» [1, с. 5].

Важливою умовою саморозвитку та самореалізації людини є розвиток самосвідомості, зокрема її оціночного компонента – самооцінки особистості.

Аналіз попередніх досліджень. Самооцінка особистості як складова «Я-концепції» знайшла широке відображення у психолого-педагогічній науці. Дослідження самооцінки та основних чинників, що впливають на неї, широко представлені у працях Б.В. Абдрахманова, А. Адлер, Б.Г. Ананьєва, А. Я. Арета, Р. Бернса, І.Д. Бежа, Л.І. Божович, Л.В. Бороздіної, Л.С. Виготського, В.В.Давидова, В.Джемса, Е.Еріксона, Д.Б. Ельконіна, А.В.Захарової, Г.І. Катрич, Я.Л. Коломінського, І. С. Кона, Л.М. Корнєєвої, Г. Крайга, В. Кукса, Ч. Кулі, С. Куперсміта, О.М. Леонтьєва, М.І. Лісіної, А.І. Ліпкіної, Дж. Міда; умови формування самооцінки представлені у наукових дослідженнях О.М. Молчанової, Г.І. Моревої, В.В. Овсянникової, А.А. Реана, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, Е.І. Савонько, В.Ф. Сафіна, Л.С. Славіної, І.А. Слободянюк, зв'язок самооцінки із результатами діяльності подано у працях В.В. Століна, Т.С. Токарської, С. Хартера, Х. Хекхаузена, П. Чамати, І.І. Чеснокової, Є.В. Шорохової, М. Розенберга, С.Г. Якобсона.

Н.Е. Анкудінова, І.В. Дубровіна, А.І. Ліпкіна дослідили, що у молодшому шкільному віці самооцінка формується насамперед, під впливом навчання і багато в чому залежить від оцінок учителя. Т.Ю. Андрущенко, А.В. Захарова, М. Мамажанов, Г.Б. Тагієва виявили зв'язок самооцінки з рівнем сформованості у молодших школярів навчальної діяльності і пізнавальної активності. А.В. Захарова, Т.Ю. Андрущенко довели, що у

становленні самооцінки особливе значення мають підстави, на які спирається суб'єкт, оцінюючи себе, бо саме вони визначають рівень надійності самооцінки як механізму саморегуляції. Самооцінку як умову успішної діяльності молодшого школяра досліджує Е.І.Савонько. Б.В. Абдрахманова експериментально довела, що неадекватна самооцінка піддається корекції.

Постановка завдання. Л.І. Божович підкреслює, що правильне формування самооцінки є одним із найважливіших чинників розвитку особистості. Самооцінка визначає критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Від рівня самооцінки залежать стосунки з іншими людьми, активність особистості, її участь у діяльності колективу, прагнення до самовдосконалення [2, с. 343]. Самооцінка дозволяє зберегти стійкість особистості, незалежно від мінливих ситуацій, забезпечуючи можливість залишатися собою. Для того, щоб людина відчував себе щасливою, могла краще адаптуватися та долати труднощі, вона має мати позитивне уявлення себе. Неадекватна самооцінка, на думку Б.С. Волкова, часто є причиною різних психосоматичних і невротичних захворювань [4, с. 153].

Згідно з теорією діяльності [3;5], найінтенсивніше розвиток психіки особистості відбувається у провідній для даного віку діяльності. У молодшому шкільному віці повідною є навчальна діяльність. Навчальний процес вимагає вміння всебічно та об'єктивно оцінювати власні особливості та діяльність, вміння ставити цілі і контролювати поведінку, управляти собою, тому стають актуальними питання не лише формування адекватної самооцінки але й пошуку прийомів її корекції, так як на кінець молодшого шкільного віку самооцінка учня стає все стійкішою.

Виклад основного матеріалу дослідження. У формуванні самооцінки учня необхідно зважати на те, що вона формується під впливом двох основних факторів: оцінювання вчителем успіхів навчальної діяльності дитини і порівняння учнем результатів власної діяльності з результатом праці однокласників. Оптимістичне емоційно-ціннісне ставлення молодшого школяра до себе, пов'язане із впевненістю у тому, що він хороший, є сприятливою основою для успішного формування адекватної самооцінки.

Важливим новоутворенням молодшого шкільного віку є розвиток рефлексії – вміння дивитись на себе очима сторонньої людини. Стимулюючи прояви рефлексії, рекомендується звертати увагу дітей на те, як вони працюють, чи достатньо старанні й дисципліновані, чи не марнують свого часу, чи доцільні прийоми використовують для досягнення успіху. Дослідженнями А.І. Ліпкіної [6] було доведено, що оцінювання учнями результатів власних письмових робіт, подальше їх обговорення сприяє корекції самооцінки.

Самооцінка молодших школярів недостатньо диференційована, саме тому, для забезпечення позитивного емоційного фону, варто вказувати дитині на ті види діяльності, до яких вона демонструє особливі нахили. Усвідомлення власних досягнень і переваг добавлятиме учню впевненості в собі, може стати поштовхом до більшої наполегливості в інших видах діяльності. Зважаючи на слабку диференціацію самооцінки дітей шестирічного віку, що проявляється у перенесенні оцінки результатів власної навчальної діяльності на оцінку себе як особистості, важливо дотримуватись правила: критикуємо роботу, а хвалимо виконавця.

У першу чергу в поле зору вчителя мають потрапити учні із заниженою самооцінкою, оскільки вони малоактивні, невпевнені, важко контактують з новими людьми.

Керуючись положенням, що успіх стимулює очікування на успіх у подальшому, вчитель створює для дітей із заниженою самооцінкою комфортні умови, які допоможуть відчувати власну компетентність, забезпечать отримання позитивних емоцій. Під час опитування таких учнів бажано не викликати на клас, для підтримки впевненості можна спочатку задати дитині легше питання, а потім складніше, можна запропонувати план відповіді. Першокласнику надається можливість вийти відповідати з другом, якому довіряє. Якщо відповідь на питання знають усі учні, то бажано в першу чергу вислухати думку дітей із заниженою самооцінкою. Такі учні рідко піднімають руку і виявляють бажання відповідати, тому вчитель має слідкувати за їх виразом обличчя, піднімати з власної ініціативи, якщо погляд дитини демонструє розуміння проблеми, яка обговорюється. Недопустимі некоректні зауваження, якщо відповідь учня виявилась не зовсім вдалою. Не втрачаємо нагоди похвалити дитину. Досліджено, що якщо педагогічна оцінка враховує не лише кінцевий результат, але і трудовий внесок школяра, то вона стимулює учня до підтримки трудових зусиль на потрібному рівні і сприяє формуванню адекватної самооцінки.

Корекції заниженої самооцінки максимально сприяє прийом «гарантованого успіху». Знаючи можливості дитини, учитель пропонує їй завдання, яке обов'язково увінчається успіхом, позитивними емоціями. Добре, якщо учень отримає непросте завдання, пов'язане з його особливими інтересами, досвідом, тоді у вчителя буде нагода наголосити на досягненнях дитини у присутності однокласників. Стосовно дітей із заниженою самооцінкою варто, ускладнюючи завдання, особливо уважно враховувати їх зону найближчого розвитку. Використовуючи прийом порівняння, варто демонструвати учневі його власне, нехай навіть дуже мале просування вперед у порівнянні з вчорашнім днем.

У випадку, якщо причиною формування заниженої самооцінки стала низька розумова готовність дитини до навчання у школі, варто передбачити організацію додаткових індивідуальних занять. Ефективність

співпраці зросте в рази, якщо вчитель добре продумає тактику і стратегію такої роботи. Можна попросити в учня допомоги (наприклад, скласти книги у класній бібліотеці, полити квіти), а далі, в знак вдячності, розказати йому «по секрету», що завтра буде пояснюватись на уроці. Можна передбачити, що така вдячність може не сподобатись вихованцю, який прагне швидше покинути клас і приєднатись до ігор однокласників, проте відмовити вчителю учень теж не зможе. Ефективність співпраці буде мінімальною через неухильність вихованця. Позитивні емоції почнуть проявлятися на уроці, коли дитина усвідомить, що вона розуміє тему, яка є об'єктом обговорення на уроці. Коли звучатиме інформація, яку учень упустив вчора під час пояснення, він спробує не допустити коливання уваги. Дитина включатиметься у роботу, здивовані погляди однокласників ще більше стимулюватимуть її до викладу власних думок, наведення прикладів. Повторне сприймання матеріалу забезпечить краще його розуміння, запам'ятовування. Пояснюючи наперед, учитель виявляв прогалини у знаннях учня, ліквідував «білі плями», які заважатимуть розумінню нової теми. Гордий своїми успіхами, учень з радістю сприйме наступного разу пропозицію учителя послухати про що ітиме мова на наступному уроці. Повіривши в себе, ліквідувавши прогалини в знаннях, дитина змінить ставлення до навчання і поступово потреба у додаткових заняттях виникатиме все рідше.

Корекції заниженої самооцінки сприяє залучення дітей із заниженою самооцінкою до надання допомоги молодшим учням, у яких така ж самооцінка (часто це бувають відстаючі учні). Використання такого прийому дасть можливість дитині зрозуміти як багато вона уже знає та вміє. «Вчителі» мають залишатися в школі після уроків зі своїми «учнями», перевіряти домашні завдання, пояснювати незрозумілий матеріал, навіть можуть виставляти оцінки. Так у цих учнів (і старших – «вчителів», і молодших – учнів) можна коректувати самооцінку і водночас підвищувати рівень їх знань, умінь та навичок. Невпевнених учнів краще садити у найбільш освітлених частинах класної кімнати.

Діти із завищеною самооцінкою схильні переоцінювати власні можливості, беруться за непосильні справи. Вони не обов'язково розхвалюють себе, але з задоволенням критикують те, що зробили інші. Учитель намагається не допустити формування у них зверхнього ставлення до оточуючих. Доцільно давати іншим дітям завдання, з якими вони гарантовано добре справляються в силу того, що ці завдання відповідають їх інтересам, життєвому досвіду, здібностям. Коли ці учні презентуватимуть власні проекти, учитель матиме можливість продемонструвати дітям із завищеною самооцінкою сильні сторони інших дітей.

Учні із завищеною самооцінкою учитель питає тоді, коли інші не знають відповіді на поставлене питання, хвалить, коли вони дійсно справляються із завданням найкраще. Похвала буде доречною, коли дитина сьогодні працює значно краще, ніж учора. Варто уникати критики, особливо у присутності однокласників.

Важливо коректувати складність завдань, за які береться дитина, щоб не допустити формування у неї звички не доводити розпочату справу до кінця.

Корекція завищеної самооцінки вимагає особливого tactu, бо у дитини може скластись враження, що учитель недолюблює її. Розчарувавшись у вчителів, учень втратить чутливість до його впливів.

Складність корекції завищеної самооцінки пов'язана також і з тим, що зазвичай ці учні працюють значно успішніше, порівняно з іншими. Досить ефективним буде залучення таких дітей до гурткової роботи, до участі в олімпіадах, де вони матимуть можливість спілкуватись з такими ж здібними учнями, отримають можливість помітити свої слабкі сторони.

Ефективна корекція завищеної самооцінки передбачає допомогу батьків [7], які часто підтримують завищену самооцінку дитини. Учителеві слід переконати батьків у шкідливості завищеної самооцінки.

Висновки. Високий авторитет учителя початкових класів, схильність дітей до навіювання, низька стійкість самооцінки створюють сприятливі умови для корекції неадекватної самооцінки у навчальному процесі, в неофіційному спілкуванні, спільній праці, індивідуальних бесідах. Використовуючи різні методи та прийоми учитель може суттєво стабілізувати як завищену так і занижену самооцінку молодшого школяра. Діти із завищеною самооцінкою схильні переоцінювати власні можливості, беруться за непосильні справи. Вони не обов'язково розхвалюють себе, але з задоволенням критикують те, що зробили інші.

Стосовно дітей із заниженою самооцінкою варто, ускладнюючи завдання, особливо уважно враховувати їх зону найближчого розвитку. Корекції заниженої самооцінки сприяє залучення дітей із заниженою самооцінкою до надання допомоги однокласникам, у яких така ж самооцінка. Досить ефективним буде залучення дітей обох груп до гурткової роботи, до участі в олімпіадах, різноманітних конкурсах, вікторинах, інтелектуальних іграх, фестивалях пізнавального спрямування, що забезпечуватиме можливість спілкуватись з такими ж учнями і фіксувати свої слабкі та сильні сторони. Головне правило, якого варто дотримуватись учасникам навчально-виховного процесу – бути об'єктивними у ставленні до дитини та адекватно реагувати на успіхи і невдачі.

Список використаної літератури:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи/ – К.: МОНУ, 2017. – 33 с
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. СПб.: Питер, 2009. – 400 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. / Л. С. Выготский.- М.: Педагогика, 1991. - 480 с.
4. Волков Б.С. Психология младшего школьника: Учебное пособие./ Б.С.Волков - М.: Академический Проект: Альма Мастер, 2005. -321с.
5. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 142 с.
6. Липкина А.И. Педагогическая оценка и ее влияние на формирование личности неуспевающего школьника / А.И. Липкина // Психологические проблемы неуспеваемости школьников. – М., 1991. – С. 132–157.
7. Штифурак В. С., Кузьменко Ю. В. Психологічні основи подолання дитячої важковихованості. / В. С. Штифурак, Ю. В. Кузьменко. Навч.-метод. посіб. Вінниця, 2012. – 260 с.